

Република Србија
**МИНИСТАРСТВО
КУЛТУРЕ И
ИНФОРМИСАЊА**

Висока школа струковних
студија за образовање
васпитача у Кикинди

ОД АРХАИЧНИХ ОБРЕДНИХ ПОВОРКИ ДО САВРЕМЕНИХ КАРНЕВАЛА (У БАНАТУ)

Пројекат реализован на Конкурсу за финансирање и суфинансирање пројеката из области откривања, прикупљања, истраживања, документовања, проучавања, вредновања, заштите, очувања, представљања, интерпретације, управљања и коришћења НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА у 2017. години

Пројекат „Од архаичних обредних поворки до савремених карневала у Банату“ је мултидисциплинарни пројекат са фокусом на етнолошке/ антрополошке/ етномузиколошке/ етнокореолошке/ дијалекатске теме карактеристичне за обичајну праксу становништва везану за обредне поворке у српском Банату, као и у делу румунског Баната око Дунава. Прпучаван је традиционални (путем наратива) и савремени модел понашања (опсервацијом) превасходно српског становништва али и других етничких заједница које живе у Банату (Румуни). Завршни део у пројектном раду је приказан кроз организацију радионице са децом предшколског узраста у изради традиционалних маски уз помоћ васпитача и студената ВШССОВ у Кикинди.

Истраживања су спроведена у сеоским (Ново Милошево, Александрово – Велике ливаде, Санад, Чока, Гребенац, Војловица, Иваново, Гребенац) и у градским срединама (Кикинда, Панчево, Бела Црква, Нови Бечеј) српског дела Баната и у насељима Клисуре где живи српско становништво (Стара и Нова Молдава, Дивич, Пожежена, Радмина, Мачевић) уз Дунав у румунском делу Баната, од јуна до краја новембра 2017. године.

С обзиром да се са теринским радом започело у јуну месецу 2017. највише грађе је сакупљено у делу који се односи на савремене карневалске спектакле. Опсервирани су карневали у Панчеву и Белој Цркви (јун), као и *Дани лудаје* (септембар), манифестације ширег садржаја у Кикинди. Од осталих насеља прикупљени су наративи од казивача различите старосне доби о зимским поворкама коледара/коринђаша у северном делу Баната код српског становништва, о додолским поворкама и поворкама лазарица. Постојећа грађа прикупљена у ранијем периоду проверавана је у Гребенцу код румунске етничке заједнице, о *фашангама*, као и грађа о *машкарама* код Мађара у насељима Војловица, Дебелача, Иваново и Скореновац.

Покладне поворке су изражене у јужном Банату, док су у северном задржане варијанте коледарских поворки, данас познатих под називом *коринђашии*. Повоке лазарица данас сачињавају Ромкиње и појављују се у насељима око Кикинде (Н. Милошево). Поворке додола су биле у пракси у румунском делу Баната све до 70-их година 20. века а а у њима су учествовали прерушени младићи. Нови облици поворки с маскама нашли су се у летњим карневалским спектаклима (Бела Црква, Панчево, Вршац). Регистровано је и прослављање више спектакла него обреда *Ноћ вештица* (Halloween) али не у облику поворки већ само као облик забаве младих под маскама (Пожежена, Белобрешка, Дивич, румун. Банат).

Када је реч о тзв. „новим формама“ треба истачи да је организација карневала као посебних артикулисаних догађаја уочљива кроз рад туристичких организација локалних самоуправа. Сва догађања ове врсте су пребачена у летње време (јун месец). Изражени пример је Белоцрквански карневал с моделом спајања два карневала: зимски – фашанге и летњи- карневал цвећа, те данас чини јединствени догађај у току летњег

периода. Дакле уочен је искорак из сакралног времена утврђен традиционалним моделом културе и прихваћен је економски исплативији летњи термин – јуни месец. Оба града са својим карневалским организацијама су чланови Федерације европских карневалских градова, што подразумева живу размену карневалске продукције са другим градовима широм региона и Европе (из Словеније, Македоније, Хрватске, Бугарске, Италије и др.). У карневалском спектаклу учествују подједнако деца и одрасли, од деце прешколског, школског узраста, чланова плесних школа, фолклорних удружења до одраслих појединаца окупљених у заједничкој теми представљања.

Након завршених истраживања могуће је констатовати да је потребно још рада на овој теми; уочена је мобилност заједница на различитим нивоима (колективно – школе, плесне школе, културно уметничка друштва, индивидуално) око организације поворки под маскама; омладина преузима овај начин комуникације као посебан део у интеграцији и забави у току године. Увођење савремених карневалских правила, напуштање дома и прелазак на улицу као позорницу у карневалском спектаклу попут образаца средње, западне и медитеранске Европе, јасна подела на организаторе, учеснике и публику доприноси разматрању нових интеракцијских односа у спектаклима.

Традиционалне поворке коледара, сачуване до најновијег доба као *коринђашки* у северном Банату, пребачене на дечију популацију са израженим интерпретативним садржајима завређују посебну пажњу и обраду ради предлога за укључење на националну репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа.

Гордана Рогановић

Према основној идеји приликом осмишљавања теме и аплицирања за пројекат „Од архаичних обредних поворки до савремених карневала у Банату“, из угла етномузиколошке и етнокореолошке науке се тежило сагледавању елемената, садржаја и форми и анализи евентуалног прожимања типова представљања архаичних и савремених облика извођења (сагледавање уметничке, сценске и драматуршке идеје). Са једне стране, извођење које у пракси називамо „архаичном“ превасходно је разматрано кроз наративе из културног сећања учесника (имајући у виду да нас богатија дешавања у оквиру зимске календарске године тек очекују у наредном периоду, те их у периоду истраживања није било могуће забележити у природном контексту и извођењу). Из тог разлога је и опсервација дешавања у савременој карневалској пракси представљала тематски најзначајнији и најсадржајнији део истраживања у оквиру дешавања карневала у Панчеву, Белој Цркви или Вршцу. Овоме је потребно додати да све већу популарност постиже најновија форма празновања и карневалског понашања која се повезује са прослављањем „Ноћи вештица“ познатијег као Halloween.

На основу прелиминарних резултата из бележака и прикупљене грађе, у оквиру овог кратког представљања могуће је указати на неколико основних запажања у односу на музичкопоетске и игровне (плесне) карактеристике, потом и на карактеристике ауторизованих кореографских остварења – нарочито када се говори о савременим карневалским перформансима у поменутиим срединама.

Када је реч о старим формама и архаичним обредним поворкама, казивачи зрелих година су износили делимичне или непотпуне податке поглавито о поворкама коринђаша (коледара), фашанки и додола. Указује се да се у савременој пракси прослављање Бадњег дана и Божића, нарочито када је у питању градска средина, све више везује за окупљања у црквеној порти где се том приликом деци деле поклони и пакетићи. На тај начин се индиректно и мења првобитна функција опхођења домова, потом и извођења коринђашких песама како је то некадашња пркса налагала. У одређеном сегменту се и данас практикује честитање Бадњег дана и Божића према традиционалном моделу извођења. При томе се правсходно мисли на учење и трансфер коринђашких „рецитација“ у дечије стваралаштво које се врши према традиционалном моделу, унутар породичног амбијента, али се уочава да се и у оквиру формалног образовања (предшколске установе и основне школе) реализује учење таквих жанровских форми захваљујући ангажовању васпитача и учитеља у професионално-педагошкој пракси. Имаући у виду да фашанке као доминантна поворка у Јужном Банату и данас активно егзистира, уз пратњу музичара (најчешће хармоникаша) учесници група најчешће изводе *бећарац*. Увече, на концу дешавања реализује се игранка на којој су ангажовани професионални свирачи. Иако се у репертоару заступају различите форме (фолк, поп ређе делови репертоара традиционалне народне музике), уочава се да у колективу сеоских и градских средина, доминирају играчки обрасци јесу игре које су у етнокореолошкој литератури препознатљиве као тип кола у три или шест, односно девојачко коло или шетња.

На основу анализе грађе у савременим карневалским дешавањима, закључује се да су аутори кореографија инспирисани разноврсним и потпуно различитим музичким жанровима. Према програму који су плесне групе демонстрирале, уочено је да се ради о различитим старосним категоријама: учешће у карневалу укључује децу најмлађег узраста (према процени, већ и од четири године), основношколски узраст, тинејџере, средњошколце потом и особе преко шездесет година. Свакако, услед тога се уметничке концепције, артистичност и естетика покрета захтева/реализације разликују. Питање увежбаности и композиције у кореографији није нужно повезано са естетским доживљајем, техничким захтевима или њеном уметничком вредношћу, већ са њеном друштвеном улогом: забавом.

Како су у карневалу учешће узимале и групе које се професионално или полупрофесионално баве плесом (такмичарски ангажман), њихова идентификација је манифестована кроз опредељеност ка одређеном плесном жанру, стога и структурама у односу на захтеве у стандардима датог плесног жанра. Но, и поред жанровске

разноврсности у плесним композицијама, уочене су и одређене карактеристике и елементи које проналазимо и у традиционалној пракси (формације, образац, просторна ангажованост исл).

Кристина Плањанин Симић

Облици вокалног и инструменталног музицирања у Банату у оквиру појединих обредних поворки у току зимског циклуса године и савремених карневала

У вокално-музичкој пракси у вишенационалној средини као што је Банат, у којем међусобно прожимање култура многобројних народа и народности који живе у перманентном међусобном контакту, под сличним друштвеним, историјским и економским условима, услед процеса међусобних утицаја и прилагођавања, још током друге половине 20. века забележено је преузимање или усвајање одређених мелодијских типова. У Банатском вокалном музичком наслеђу у смислу обредних поворки зимског циклуса, како примећују и аутори који су се бавили овом проблематиком (Фрациле, 1989; Ракочевић, 2002), уочава се постојање архаичних песама, које су најчешће у прошлости биле обликоване на инфрапентатонским нивовима и једноставне структуре давно су изгубиле свој обредни значај, те данас живе само у сећању ретких старијих мештана, док је постојање једноставних коринђашких мелодија и декламација се приближавају извођењу дечијих бројалица, извођене најчешће од стране деце, веома заступљено. У току најновијих истраживања одвијања карневалских поворки најзаступљеније је коришћење волално -инструменталне музике у виду плаубацка са разгласа, а појављују се и усамљени примери инструменталног музицирања мањих камерних састава и употребе појединих инструмената попут кларинета. Такође интересантна појава коју смо приметили у току појединих савремених карневала јесте смотра деце вокалних солиста као прилика да најталентованија деца из региона, уз подршку оркестра, савремених композитора и текстописаца, прикажу своје вокалне, интерпретаторске способности.

Вилма Нишкановић, етнолог

Мултидисциплинарним пројектом *Од архаичних обредних поворки до савременог карневала у Банату*, дефинисана је и тема *Обредна одећа у поворкама под маскама*, етнологско тумачење одевања учесника у традиционалним обредним поворкама, које се и данас практикују у Банату, као и костимирање у савременим маскирним поворкама на карневалима у Панчеву и Белој Цркви. Истраживања су започета у јуну 2017. године у време актуелних савремених карневалских манифестација у Панчеву и Белој Цркви, а настављена током летњег и јесењег периода када су сакупљени усмени подаци о *архаичним* обредним поворкама које се практикују у зимским и пролетњим месецима.

Увидом у прикупљену грађу можемо да констатујемо да се већи део односи на савремени облик карневалског спектакла коме смо присуствовали а мањи на традиционалне обредне поворке, које смо обрадили на основу наратива. Ове потоње заслужују даља истраживања, посебно опсервацију на терену у време циклуса зимских и пролетњих обичаја. Постојећа и прикупљена грађа указују на то да традиционална обредна одећа у основи има свакодневно одело примењено и прилагођено у циљу прерушавања. Обредна одећа комплетира се у костим који је другачији од уобичајеног начина одевања. За ту прилику носе се изношени делови народне ношње, поједини одевани наопако, затим различите маске преко лица, или се лице једноставно нагави.

Учесници обредних поворки коледара / *коринђаша*, *фашанги*, *машкара* и др. у прошлости су користили делове народне ношње (кожухе, чакшире, јелеке, шубаре) и делове текстилног покућства (ћилиме, поњаве, чаршаве, завесе, пешкире), елементе које је поседовало свако сеоско домаћинство. Процес промена у традицијском друштву видан је и у композицији и изгледу обредне одеће, маски и реквизита: интервенише се заменом или додавањем појединих делова (радна одећа, доњи веш, шивени костими, костими и маске фабричке израде и др.).

Савремени карневали у Панчеву и Белој Цркви одржавају се, захваљујући свом културном наслеђу, у оквиру Федерације европских карневалских градова. Као чланови ове асоцијације труде се да задовоље критеријуме који подразумевају масовност, разноликост и вишедневне програме. Локалне туристичке организације и самоуправе организују и мобилишу у ту сврху различите групе грађана, установе и појединце: предшколске и школске установе, фолклорна друштва, плесне школе, удружења и појединце из градских и сеоских средина. У дефилеу учесника приказани су најзаличистији костими, маске и алегоријска кола инспирисани у незнатној мери традицијском културом (додоле) а углавном литерарним и јунацима цртаних филмова, ликовима из видео игара и ликовима карактеристичним за познате карневале у свету.

Запажа се да и публика, највише деца, као и посетиоци карневалског спектакла у Панчеву и Белој Цркви узима учешће у маскирању (савремене маске, украси за косу, делови одеће и прилагођена шминка).

Традиционални модел обредних поворки и њихова одећа делимично су инкорпорирани у карневалски спектакл у Панчеву и Белој Цркви. На тај начин понуђен је одређени ниво интеграције и узајамне повезаности појединца или локалне заједнице, који својим учествовањем спознаје да припада глобалном свету, независно од свог културног идентитета и територије.

Лингвистички аспект поворки с маскама у Банату (фашанге - јужни Банат)

Реч *фашанга/фашанге* је германизам и према Петру Скоку синоним је за *покладе* < од нем. *Vaschnacht* које је суфиксом *-ing* > *Fasching* и означава *уочи поста* (иначе, с потврдама из 18. века, у хрватском кајкавском *фашенек*, поштокављено у *фашиник*, с придевом на *-ски* – *фашински* и именицом *фашингар* и глаголом на *-овати фашинговати*); Јасно је да су лексему и Срби и Румуни у Војводини примили посредством Немаца. Разуме се с примањем обреда примљена је и реч. Осим самог назива обреда *фашанге* или *фашанке* (ређе у једн.), све друге изведенице које Скок наводи, а с потврдама у РЈАЗУ нису забележене на нашем банатском терену.

Лексему бележи и РСГВ, с различитим фонетизмима у зависности од ареала: па тако су *фашањке* код Крашована (српски говори у Румунији), у појединим пунктовима у Срему и Бачкој *фашанге*, или само *фашанка* у појединим сремским селима. У дефиницији овог Речника *фашанка* (об. у мн.) дефинише се као *лорфа*, *народ их зове машкаре, мачкаре, фашанке и лорфе*.

Претходна значења има у свом инвентару и РСАНУ под одредницом *вашанге/вашанке* с упућивањем на *фашанке*: 1. веселе карневалске забаве под маскама које се приређују о покладама (из Тимока; занимљиво је да ову реч не бележи Јакша Динић у свом тимочком речнику), 2. маскиране особе, машкаре – са ширим ареалом (Славонија– збирка речи, и Ердељановић бележи код Буњеваца). РСАНУ најпре лорфу упућује на одредницу *larva* под 1, где се као друго значење са квалификатором застарело јавља маска; а потом као друго значење са квалификаторима фигуративно и пејоративно наводи значење оно које налазимо и у РСГВ под другим значењем- „она која је претерано нашминкана“, с извором у Срему. РСАНУ региструје и глагол лорфати – претерано наносити шминку.

У нашим испитиваним насељима у српском и румунском Банату и код Срба и код Румуна бележили смо *фашанке/фашанге*, лексему којом је именован цео обред: *пратили смо те фашанге кад су покладе / кад су фашанге, преграду се у те лорфе* (реч од лат. *larva* → *маска*). У РСГВ *лорфа* се дефинише и као „маскирани учесник у ускршњој поворци“, и под (2), како сам и поменула с квалификацијом погрдног, као „нападно нашминкана женска особа“. Дакле, речници неједнако дефинишу лексему *лорфа* – по РСАНУ то је маска (како је и изворно у преводу са латинског), а РСГВ, према својим изворима са дијалекатског простора одређује је и као маскираног учесника у ускршњој поворци. Према материјалу који доносимо из румунског Баната из клисурских села, лорфа такође означава маскираног учесника у овим поворкама.

Покладни ритуал у посећеним насељима садржи следеће обавезне поворке: **покладни сватови, мечке, сахрана** које се управо овим, устаљеним редом и одржавају. Разлика је у томе што оне код румунског живља започињу у недељу и настављају у понедељак и уторак – данас, а некада су трајале и код њих осам дана. У српским селима ове поворке се одржавају три дана, а време започињања неједнако је у испитиваним селима. На пример у Дивичу (рум. Банат) поворке су започињале недељом (исто као и код румунског живља): *кад сам био дете у ту недељу се преградимо; у понедељак и уторак су фашанке, а у недељу се иде код кумова, идем код кума што ме венч'о, овде било два дана;* а опет у Белобрешки и Старој Молдави обред је започињао на чисти понедељак. На примеру из румунског Баната – српски живаљ, то изгледа овако: *Прво у понедеоник иду сватови. Опрау се младенци, момак и млада, девери на машина деверу, кумови, музика, сватови. Девојка се прегради у младожењу, а момак оправи у младу на тако се шетају иду преко села, иду Турце, идеду по село певаду..тако нам стари завећали.* Следећа поворка –мечке наставља се, опет у зависности од села до села, у уторак (у већини пунктова) или у четвртак (Белобрешка на пример – *понедељком, четвртком и суботом се праву фашанке, уторак и петак се не прау*). (насеља у Клисури)

Ево како наши информатори описују мечке: *опрау се људи у бундаше, оне кожуе имали, па имаду оне клепетуше* (ударалка је важан реквизит за одгон нечистих сила), *па се нагараву па се сви повежу једном итрањком па пролазу туда.* Суботом се одржава последња поворка – сахрана: *суботом се праила сарана. Носу мртваца, ставе га на носила, иде поворка, поп, целиву га, па поли сас вином, заливу га, свећу носу, а бабе у црно па запевају па у народну ношњу били су мушкарце. То се праило да не дођу ови Тодоровци што су у суботу.* (Дивич)

Код разматрања ових сложених појава треба узети у обзир да је маскирање и ношење маски у критичном, лиминалном времену традиционалног модела културе, на преласку зиме у пролеће (Бела недеља), било привилегија искључиво мушкараца. Жене нису учествовале у тим опходима. Међутим, данас са терена имамо податке да су и жене, берем наше данашње информаторке (све су углавном дубоко загазиле у осму деценију живота), још од своје ране младости учествовале у фашангама: *у лорфе се преградиле неке жене, оправе се госпе; па опраи ме у принцезу, сам имала блузу, велику сукњу с оне жице и перја и шешир, па ми ставиду оне фиранге* (завесе)... Исто тако и деца: *праили смо и бебе, биле пеленке сам им везала...* (Белобрешка)

Сви они за прерушавање користе разне текстилије тако што се њима огрћу (*преграде се да их не познаш: ч'аршаве, шлинговане, беле, па оно клеч'ано обучеду, са тема се обукивали па оне капе крепониране, а озгор фиранге, и кошнице стаљали шта све нисмо*). Готово сваки маскирани прекрива лице да би приликом опхода кућа остао непознат.